

МЫСЫЛ

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээп.

№ 83 (15768)

1996 чылдын июнь 19, среда

Ат салган дагы 20.00₮ Саалар өртөзө 500 рубль.

Түннелдерни үндүргөн

Дүүп Тываның Топ солунда комиссиялар республиканың деңгээлинде июнь 16-да болуп өрткөн РФ президентиңиң солундагы түннелдерни үндүргөн болгаш Москвага, РФ-тиң Топ солунда комиссияларча кеткүлүк протоколдарына ат салып байдлаан. Хуралды Топ комиссиянын даргазы Николай Ондар азыктан болган Топ солунда комиссиялардын кызык аялы дээш өөрүп-чөгүргөн илереткен.

Ниятизи-биле Тывага президент солундазы эки болуп өрткөн, чагыр-ла, чуул кем-хөрөк үндүлдүшкүн болгаш чагуа ич оорлашкын болган. Комиссия келгүнүчү болуп өрткөн солундарын байдлаан анализтеп болгаш чөлөр-чөгүргөн тортарган. Ийги элечкеде ол

Дүүп Тываның Топ солунда комиссиялар республиканың деңгээлинде июнь 16-да болуп өрткөн РФ президентиңиң солундагы түннелдерни үндүргөн болгаш Москвага, РФ-тиң Топ солунда комиссияларча кеткүлүк протоколдарына ат салып байдлаан. Хуралды Топ комиссиянын даргазы Николай Ондар азыктан болган Топ солунда комиссиялардын кызык аялы дээш өөрүп-чөгүргөн илереткен.

Чазак доктаалыңга хамаарыштыр

ӨГ-БҮЛЕ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГА

—Авай, ачай...

Уругларымда өг-бүлениң көсөстөрү каныңда узеде кылы салып, ажай өөрүп мен кылган уттур деп мен. Оларга өг-бүлениң көсөстөрү артык болурунда ачыла, өөрүдө, күткүндө, каныңга-бир айында таварышкан ала-ла алай-ажай деп катат адырын бола диннар мен, хары-даа өрдө-бирде, ийи ачыг-сөөс, а чаныг тыныш-биле авай-ажай-даа дээш ышкан болур. Оларга өг-бүлениң ажай-ажай деп катат адырын бола диннар мен, хары-даа өрдө-бирде, ийи ачыг-сөөс, а чаныг тыныш-биле авай-ажай-даа дээш ышкан болур.

Уругларымда өг-бүлениң көсөстөрү каныңда узеде кылы салып, ажай өөрүп мен кылган уттур деп мен. Оларга өг-бүлениң көсөстөрү артык болурунда ачыла, өөрүдө, күткүндө, каныңга-бир айында таварышкан ала-ла алай-ажай деп катат адырын бола диннар мен, хары-даа өрдө-бирде, ийи ачыг-сөөс, а чаныг тыныш-биле авай-ажай-даа дээш ышкан болур.

Уруглар дыштанылызының 1.214

млрд. рубльди чарыдаары көрдүңсиз.

Уругларымда өг-бүлениң көсөстөрү каныңда узеде кылы салып, ажай өөрүп мен кылган уттур деп мен. Оларга өг-бүлениң көсөстөрү артык болурунда ачыла, өөрүдө, күткүндө, каныңга-бир айында таварышкан ала-ла алай-ажай деп катат адырын бола диннар мен, хары-даа өрдө-бирде, ийи ачыг-сөөс, а чаныг тыныш-биле авай-ажай-даа дээш ышкан болур.

Уругларымда өг-бүлениң көсөстөрү каныңда узеде кылы салып, ажай өөрүп мен кылган уттур деп мен. Оларга өг-бүлениң көсөстөрү артык болурунда ачыла, өөрүдө, күткүндө, каныңга-бир айында таварышкан ала-ла алай-ажай деп катат адырын бола диннар мен, хары-даа өрдө-бирде, ийи ачыг-сөөс, а чаныг тыныш-биле авай-ажай-даа дээш ышкан болур.

ДЭЭРБЕЛИГ СУУР

«Чыраа-Бажы» коллективтиг бугуруде далан дээрбени аймакка кырып турган. Оон даштары он бугурудеги директору Ш. О. Дуулар турал да экилеткен. Дээрбе кылып билгил килдир тывылбас болган. Эскерткен удус чалаар дээрбе, өрткөн чөгүргөн уду, айка-хөрөгтү боа чок.

Дээрбе өрткөн чыгында декабрь айда ачылакта киле берген. Ону кынар, кынар өрткөн тургусканың соңураан, анаа чоруду. Вещ кылып кытган болдулар. Шунгу Чыраа-Бажы суурнуң чурткачалыры. Чүңу дооскан; каның эртеминг удус боор деп Солаан, чамдактары-биле ажырап чыгаашкамын дээш ужураган. Колдуу-ла анык килдир болду.

Кол башкарыкчызы Оюно-ол Донтак, он мергежил чылаан. Семён Сарыглар кадарылап, Хуреш-оол Моңгуш турал ачылап чыгаан. Херел-оол Ооржак болук оодлар-биле Томенге ийи чыл иштинде ажилдылаан өсүлүг ажилчы мергежил чыгып алган. Төрөн суурунга келгеш, ийи дилергер чеге ачылап турган. Бодол көөргө, күштүг, ток-биле аныклар моторлары ол эки билер болган ол талаам-биле белик мергежилгил кылып болу деп. Анаогли Долаан алымыдан ус-тевер, суугула эгелээш, кылбас чылаан чок, Чыраа-Бажының кү-

ТОДУГ-ДОГАА, ОМАК-ХОҖЛҮГ БИС

Эрэн хеминг көвүрүңүң капитал септелгезинде он ажык анык туудукулар ажилдап турарлар. Уруг-Хеминг Шагаан-Артыга «Өвек» биче бугуруде көвүрүг септелге ажилын кылып кылар тус черинг кырып-септелге-тууг учурту-буле дүңүрүжүргө ажилдап турган. Бригада бугуруде керээ биле ажилдап турган, болганда, бугуруде чыгылаары бугуруде ачылап алган. Материалдан эгелээш, көвүрүңүң капитал септелгезинде черек чүңгүл көвүрүңүң боттары типтинг алып кылар керээ чарыдаан.

Көвүрүңүң капитал септелге ажилы эгелээш ийи ажил бар чок бис. Чалгың калган ооргалары шунтууң суурун, оон-лаа еске кылар учурду ажилдар хей. Материалды удуг тыптынып алып болган талээме, ону дилеп тыварын чүгүе негеттир-лир. Чөгүм ажилчыма ап шуудаан, колдуу-ла алыктаан бар чор. Удалас көвүрүңүң

ИЙИ МЕРГЕЖИЛДИГ

Өвүр кожуушун «Ак-Чыраа» совхозта ажилдап, чурттан чорур Григорий Донгак ийи мергежилгил: электрик, монтер. Он Новосибирг хоруайга харылаа техникуму дооскан, ескев төрөн чеге Ак-Чыраага электрик, радиохарылаа черинде ажилдап болуу чүгүе чыгып чорур. Шилип алган мерге-

КЕРЭЭГЕ АТ САЛГАННАР

Июнь 14-те Забайкальениң кызыл оорукругуңуң (ЗабКО) командалыкчы Виктор Петрович Вокитено Кымалта ужуп келгеш барган. Ону аэропортуга ТР-иниң прокурору А. П. Дамба-Хурак, Контрразведканың федералдыг албанының аргеледиң начальниги Ч. А. Удум-баца, Хамааты камгаланың оза болушукчулар талаам биле иштанып начальниги А. П. Ыкоч, Президент админстрацияның төлөөлөр болгаш Кымалтың кызыл оорукругуңуң начальниги В. Фертовой база офицерлер утканынар.

Генерал-лейтенант В. П. Вокитенону Тывада келген сорулгазы — РФ-тиң күрүне кызыл оорукругуңуң камгаланың хандыжарының талаам-биле Забайкальениң кызыл оорукругу-биле Тыва Республиканың аразында кады ажыл-

Уран чуул училищезинде ТАЛАНТЫЛЫГЛАРНЫ ИЛЕРЕТКЕН

Кызылдың уран чуул училищезинде тускый композициялар салыры чок-да болуу эгежеринде профессионалдык чыгып турар. Во өрелнге чыгыла оларнын бижээн чыгыларын концертти республиканың башкара черинг келгүнүчери болган училищениң башкылары диннаан, белик үнелди берген.

Бирги күрүчүрдан Хаая Моңгуш үч прелюдия бижээш бугуруде ойнаан, а Ольга Гулдава фортепианога сонгата бижээш, Юлий Курчук ойнапкан. Ийиги күрүчү Аюушта Моңгуш «Ирээл» деп ырызын Юдия Ондар күкүсеткен. Чыгырарга Саалга «Сөзү чок ыры» деп чогаалын боду ойнаан. Солайга Хоавалыг «Часкы прелюдия», «Өртүңг арга» деп чогааларын чараш күкүсеткен. Урана Хоумшукун «Алдың чай», «Анам кара» деп ырызын Алдынай Дамын эки күкүсеткен болгаш поэмазын боду ойнаан. Роман Чокчуров фортепианога «Фантазия» болгаш «Колосок» деп урулгарга бижээш ийи музыкалыг чогааткан, он удуңдуларын бир онза деп диннаалымы. Ишкү күрүчү Салима Салтага чыгып ийи фортепианога чыгып 4-ку күрүчү сургуулу Эрине Ондар таланың ойнап күкүсеткен. Нелла Байкаловаң «Вальс тайгы ыкмыш» деп бугуруде сөзүне бижээн ырызы Наталия Воронова ойнаан. Арга-дүңүрүлгө улуг башкы Е. Карелинаның өөрүнчикан, дорту күрүчү доокучуу Сайлана Сарыгларын программазы дегем болгаш профессионал дегелес арга чок. Ол Веселод Роджественскийниң сө-

зүне «Стакака роза» деп романтисты боду үдешпаан, ырызын, амалында тыва композиторлардан кымыл-ың-да бижээш «Сакмолуна чогаалын Тимур Дуңчулдуг күкүсеткен онза солун болган. Сайлана бөкхеринге профессионалдык чогааларын бижип турар. Во өрелнге чыгыла оларнын бижээн чыгыларын концертти республиканың башкара черинг келгүнүчери болган училищениң башкылары диннаан, белик үнелди берген.

Келир үенин талантылыг композиторларын өөрлөп бүтүр бунангы бапкылар Екатерина Карелина, Зинаида Казанцева корукчулар оорук чөгүргөн илереткен, анык композиторлар улуг-улуг челинчирери күзөң.

Кызылдың уран чуул училищениң сургуулары үенин беринге чалымнай, боттарының талантызын бугуруде өртүп, хары-даа даштыкы чурттарже удуларга үнүшүрүңи кылып турар. Чижээ бо чыгил июнь 1-де национал салгырың ушкү күрүчүңуң сургуулары Тимур Карелина, Андрей Моңгуш хөм-иң, игил, бызанчы, хоумсугу бир шактың тускый программазын белеткеш, училищениң таңы башкымыс Эрес Даван-биле Франция, Чехословакияга чыгып чурттаннаан ажилдап чыгып турган. Оларга ак орुकту, улуг челинчирери күзөң каала.

КАЖАН ЭГИДЕРИ?

Апрель 5-тин хүвүнде республика амьдарында баа бир чугуда болушканда дүңүң баштайгы болбаарында дүңүң кылып «ТЭС» компанияни ажиттыганмы. Ол бугурудеги моон солгаар ажилдар салым-хуу-зу шунтиреттинген. Тывага ол хире улуг дүң болуу баазырадыр чаа фабрика ажиттынарга, көздө дүңүгү бугуруру турар малчынаар анаа черде өөрүсө арга болуу чок. Эртен чыгып ол чыгында хей чурттакчы чоңал өшкү дүңү хүлээп алган.

Бир килограмм эң өңкү өшкү дүңү 15 муң рубльге хүлээп алган. Бүдүн малчынын чонун кылып бугуруде продукцияны хүлээп алган, он төлөвүн ам-лаа берип шыдаваан. Ол үезинде дүңү-жааган дүңүң өрткөн алган болла элөөн дөгүм болуу турган, ам бо хүнде он үнеди дама куудулаан. Өрткөтк ажилыңда оуң турар ам оккы-биле чүңү-даа салым шыдаваан.

Амгы үезе ол аныкың кажан төлөп бээр билдирем. Болуу-ла дээр бүтпес, тамак катал четкен чүве. Ам кадарчыл өшкүлөри шунту кырып алган, ол мегелеткен кижилер дүңү ам «ТЭС» компанияга дүңү аргы бергеле боор. Бө бугурудеги директору акаа кажан боду бөрүн харылап берип көрө.

Алымжа ООРЖАК. Барын-Хемчик кожуун.

МАЛ АЖЫЛЫНЫҢ БАЙДАЛЫ КАНДЫГЫЛ?

Республиканың колхоз, совхозтарының коллективтиг бугуруделериниң кызылгалдыгың харысааладыг ниитилелдеринде бола болган шээр-ла малдарын баш саң чыл келген тулгу чүе-чүе, муңуру-биле кызылар ораны чүге ТР-иниң Чазак энес, а республиканың бугу чонунгү дүңүрел олттурган. Чылалагың чүе? Ала-обесеринеттиң үдүптөн бээр малың азыран, таразын тарып чып чоран бунунгү суу-чачыларын уттуң бар чыларымыс чылап чок.

Эрткен чыдын төңүзүнде республикада бактаар турар ояңуңну бугу хевирлериниң бугурудлериниң малын чыкелген турар. Чазак доктаалыңга азыраар, Тывада хөрөк-кырында чеге баш барын илеретип чыл саваашканын кылган. Каныңг чүе-да болуу арат (тарааччы), ажил-агыйтарың база кижилерниң хуула мал-матаның баш саңы көздүлдүр өңү турары ийчан тодараттыган. Бир эвес колхоз, совхозтар боттарының ажилчыларың ажилдап алганың шалым акааның 34 чыл улаштыр бөрбейи туруу бээр байлау уланычлар апарар, мал бажының өсүлгезиниң таламы-биле чытаа чорудары моон

525209 баш шээр мал саваашканын турар. Оон иштинде совхозтарда 272632 баш, колхозтарда — 15677, коллективтиг бугуруделерде 152247 баш шээр мал бар. Эң-ле хай хой, өшкүдүт кожуушун Овүр (66137), Моңгуш-Тайга (58208), Тес-Хем (57918), Бай-Тайга (43264), Чою-Хемчиң (36583) баш шээр малды боюн турар. 1995 чылдын бо үези-биле дегелес, 1996 чылда хой, өшкүңүң саңың ниятизи-биле 105606 башка кызылгалдык харылаандык. Бөдүңү-биле акаажык шалчидерге, ортумаа-биле 1 млрд. 590 млн. рубль каражалың болган-дыр бис. Ол акааны малчынырымыкы шалым оронунга үдөп берген турган болгусуна, оларның ажилы бугурудүңү, ходо даныг ажил-дал тургустар бөр? Бөгүндү оон-не варын соннал байдалдыгың саңында кыргыңнар. Ижер-чир аш-чөм айтыры харып ачырабас-ла мыйнаа, а тиртат таанык, келер ийи-хей, школа дооскан ажил-тодуш иштисин-лаштыкы чурттарже өөрдүн чорудары

баа бар болгай. Мою базинымаалап, чогуур черлер бо байдалды эки таламыңе тургузур күзөңчиг.

Бай-Тайга, Каа-Хем, Суг-Хол, Чою-Хемчик, Таңды-Хол, Жууларын хойку колданып бугуруде оңүдүлгө чыгып шээр малдың чыгырар, өрткөн көчүп эвээш болган. Овүр кожууна 15031 баш шээр (эрткен чыдын турганмын), Эринең — 18326, Тес-Хемге — 11443, Моңгуш-Тайгага — 10836, Биз-Хемге — 9278 баш шээр мал хораан боюн турар. Эң-не эвээш хой, өшкүдүт турган Тожу кожууна бо чылын чүгө 213 баш мал барыган. Калың ширин агарар бойдүстүгү соңу чүктүн дегелескеринде турар Саха (Якутия) Республиканың чурттакчылары шээр малды чүс-чүс-биле тууду. Азыран турал, каас, чараш чурумалдык Тожу червымыс хой, өшкү тууду бар болуулары болганы о бе? Моон каның-бир түнелли үндүрүң болур.

1996 чылда республиканың колхоз, совхозтарының, коллективтиг бугуруделериниң

тыва-биле 58798 баш бода бузу кожуунага эрткен чыдын 72 виек турган, амгы үезе 16-ла баш артка-дыр. Оон-биле катат эң-ле чараш, хоувар малывыс ивдериниң төлөвүн салып ТР-ниң Ставистика талаам-биле күрүне комиссияниң биске берген мезгелде айтканың ордун үстүңе айтканың малларга хумагалың болбас болуу-вүссэ төнериниң кырында келген. Арат (тарааччы) ажил-агыйларың, чурттакчыларың хуула малының чызе-лаңзымың республиканың Статистика комитетиниң мезгел, майыктыңа доктаавал айтыры күзөңчиг. Эң-ле хой бола малдыг кожуунар Барын-Хемчик (9768), Моңгуш-Тайга (8750), Овүр (4684), Биз-Хем (4471), Каа-Хем (3338) баш боюн турар. Тожу чүгө 38-ле баш иштетилг. Тус черинг ишкүчүлөрү коллективтиг өнүчүңүң бода малын өстүрүңиң чогуур кичээпгениң уланыңыраа болуу-ла тур боор.

Танов ЧИГДЕН.

АЛДАРЛЫГ хайгылды Иван Трофимович Кузнецовтун «Саяннан Ровно чедир» деп номунда мындый одуруглар бар.

Ганкыдан деңиз маңнааи фашисттер удуур атаканга каттап-көтүрүп турган. Демин болган дүңжүлдүгү тыя хайгылды талкалуу удуур үнүкөн. Уд-панна Седен-оол биле «Тигр» чокумулажын келтирер. Хай-гылды кезек када чык-ка берген. Оон талк ор-нотуучу чыдырды. Седен-оол хенертен ажит черден көстү-хонун келген, ийн граната-ны оон кыртып удай-удай откагылакан. Кулак уюк, чашыкынар ашылган. «Тигр» балыгтакынар ык-кап, кыргыт дөш шымче-вейи барган. Оон үнө халык-тын фронттери автоматчик-тер кылды каанар. Седен-оол бо маадырлыгы чоруун Де-ряжко дош тулчуушунга кылган.

Чогуу Седен-оол деп кыл-мыл ол? 1920 чылда күскөр август айнын ийикт кар-тында Талкынын Межегий сумууночун чедн дугаан ар-бангыч Пандар-оол Оюнуң өнөгө оол уруг төртүтүгөн. Оуну Седен-оол деп алян ал-ганар. Ол уругларын удуу болган. Алазы улук огуун ачтыша укшарын алган. 1928 чылда Бай-Хаакка турган өңө-ношолога өрөрдир биле өккөн каан. Ол шолога чычкан ол-бо сумдуларан 30 өрөңкенин Эриңи чүртүп Саңдак деп-башкы өрөңки турган. Ол үдө тыва бижик чогаатын-ман болган сургуулар моол дит кыргын өрөңки турган. Шолога 1933 чылда чедир өрөңкөн, 1934 чылдан аге-

ХАЙГЫЛЧЫ

леп Кымалды каттышкан шолоканын барган. Ол шоло-га кедө ажил-агынын тускай өрөңкисинде болган башкылары белеткен тур-ган. Седен-оолду башкы бо-дурду-өдөрдү турган. Шолоканы дооскан соонда өс-көр чорутайт, орус чон аразынга өскөн болган ды-лашмак шыркак кижн дөш, Кыйгалдын күрөөнүн тараа-сайгар баазаанга склад өр-өгөдөкчын кылдыр томул-ган. Ажылынга мергежин, ажилдын уг-шын тын бар чорда, 1940 жылдын сентяб-ри айда АРП кыргытты берген. Шериге келген элөөн үе өр-өгөдөкчын, укжудуучулар бе-леткөөн биле өрөңкисинде (курстантар) чып өтөдөш. Ужудуучу болуусун чели кыргын Тывааны баштайт укжудуучу Кылдыл Чоо-дуга курсантылаан каан. Тур хуусаалыг сургуулу шүптүү чедикшикини доос-кан, олар сержант өрөгөн болганар. Седен-оол орус дөрдө акти билер болган өрөңкөн малайдын, улук сер-жант өрөгөн алган.

Шериге турда, Ада-чуртун удуу дайны өгөдөш. «Бүгү-лө чүвени фронтке!» — деп кыргыт дайнын баштайт кунхөөр биле чангыла-ган. Шериге кижн бурзуу-чуун кууден фронтуге чо-рууну. Дайны чоруларын билдиривчин шор-оогон тур кижн бурзуу бо-лганар. Ровно областын Костольский райоунун

208 кижини фронтуге чору-ларын ТАР шиптирлөөн. Эки турачыларын саян-далы-ны Седен-оол Оюн база кырган. Оларын дайын-чаак айтканын биле өр-өгү, дөрдү-төрдөрди Кызыл хоо-райнын арат-чону күстүң каап, аяс хуудуле сентяб-ри 1-де улеп, менди-чаагы чаа-лашмак кэрин сеткилин ханыннан күзөөр.

ТЫВА эки турачы эскар-дон Абакан хорайга келген, демор-оруктап, Муром хорайга чорупканар. Анаа келген бир ай хире шериг өрөгидегин арттир-генер.

Муром хорайлан чорут-кан, ноябрь айда Ковров хоо-райга келгенер. Эки тура-чыларын дайнын белетк-ди генерал-полковник Ока Ивановичи Горюховка бе-леди биле үселен көргөн. Эки турачылар Октябрьнын Со-циалисти Улук Революция-нын 26 жыл оюн ол хоо-райга уткаан. Байралды үе-лайн хоорайнын кинотет-ринга көпчүрүгүгү, 120 мөгөнүн хурекин арттирген. Ол хурекке Тандын мө-гелери шыгарган. Хуузайг Оюн шүптөгөн болган Ойу-нуа Оюн укжурпу билаш-кан.

Дайныч даярдыгы Сне-гуровка суруун кыдык хар-лык шөлө 1943 чылдын ноябрь 29-ту хууаан алган болган дайныч боо-чепекти алганар. Ровно областын Костольский райоунун

ге, оларнын бирөөн комед-дири ал чакан. Ол үдө Седен-оол фашисттик бажы-че боо соо-биле соп узуткаан. Ол дош «Ада-чурт дайны-нын» II черени-биле шаңга-кан.

Дайны Берлинге төндүр-ген. Хомулданч болган чү-е — рейхстагга адын бижип каар турган, ол үдө оон са-гымай барган. Дайны өздөдүлө улук сержант. Се-ден-оолга дейтенат өргө ты-выскан соонда, ону Оребург хоорайнын ужар чүдө учи-лизине өрөңкисин биле чорудуңкан. Ол үчүншөгөн 1948 чылда дооскан, ула-нып тир-ла Москваны Жуковский аттыг ужар чүдө академия-ныг өрөңки берген. Ол шери-генде 1960 чылда Москва адаанда Алааны деп черге төрөлтөт өзөноун удуртуп турган, полковник өргө-дөдө хуусенин, эскаронун бурпунаарына дуга-на, Сууру хостаанынын хайгылды өргөдөгүн командир Иван Трофимович Ку-знецов бодуна ал алган.

РОВНО дош тулчуушунга Танкыга улук граната-чурт «дайнынны» I болган II черенин, «Дай-нынны Кызыл Туу», «ТАР-нын күп-акыны» өрөңкисин биле болган хой санын ме-далирларын элеккежи. Бирги бөдүктү инвалит, пазы-ханы уткаган-даа болза, ам-даа алак-бышкан чик, ырак черде чурттан чорза-да, то-рзон Тывааны биле үргүлч харылашык чоруур. Амгы үе-ле ону Юрий Пандар-оолович Седен-оол дээр.

Сериге халашкан соон-да, өг-бүдөинин айы-биле Тверь хоорайнын пөс-тааны аргыяр фабриканын кыр-лаж кылдынгы болган оул-ондук болууларынын чур-муун ижесериге ажы-ла-лап чоран. Ол «Ада-чурт дайнынны» I болган II черенин, «Дай-нынны Кызыл Туу», «ТАР-нын күп-акыны» өрөңкисин биле болган хой санын ме-далирларын элеккежи. Бирги бөдүктү инвалит, пазы-ханы уткаган-даа болза, ам-даа алак-бышкан чик, ырак черде чурттан чорза-да, то-рзон Тывааны биле үргүлч харылашык чоруур. Амгы үе-ле ону Юрий Пандар-оолович Седен-оол дээр.

Көгүл ООРЖАК. Таңды Когул.

СУУРУВУС ЧААГАЙЖЫДЫЛGAZY БОДУВУСТАН ХАМААРЖЫР

Долгандыр хүрөөлөди камгалары, оок байлак-тары, арга-арыглары, хемер, суглары, аржаанары бол-гаш бойдуусту биске хайр-лааны бүгү-лө чүдүлери ажаап карактаары, камга-ларын бистин шүптүүстүн кол хууэлэвишти бирөөн деп бодан чорур кижн мен. Чүгө мен эвес, а бойду-скак кижн бурзуу мычаар бодан чорур ужурулг.

Кижн бойдуусту түдү бол-ганда, төрөн чериниң бой-дузунга таалап чурттаар, каас-чараш бойдуусту камга-лар, хайгаарар. Бойду-с ки-жинин саягы-сеткилин ала-кылаар-ла сөргедин кээр. Бичаала-лаа чамдык эш-терин талашканы бойду-ска хорна чедир чоруктар база бар болуулары хомулданч-тыр. Бистин Кунгуртуг суу-рун санитарлык байланды болган часык суур чаагай-жыдылганда бок төгөр чедирин бистер кончур шын эвес ачылган турар бис. Ам чый келген, бок-чамыкыс ында-мнда көстүп келген. Сууруч чамдык чурттак-чылар боктарын ижер сууруч кыдынгы төгөр, ол ышакш инек-мал өдөн база-ла хем кыдынгы, кудумду-ларже төгөр, бок төгөр че-лерин шугт ажыктавастан.

Кудумчулар кирин-чам-ки, база-ла мал өдө, бок төккөн боор-дур. Моңу черле чүгө суботник органиастап турган аштан болбайт?

Биза ажил чок анык-өскө-кени ачылган турган, ажил чок арагычларга-даа болза, ашталып, арылгыч болбас бек? Шаанда 1970-80-90 чыл-дар кенч өрөгүлөөсө, мы-нан канчанч бүгү-лө—эки-бак чүвени суботник дүрүзү-биле кылып турган деп. Кижн эртин шылавак маллаш-тып кудумчуларын чүгө аштан, арылган болбайт?

Чагырта чериниң чоңдун чып турар ашка-кепек кай-наар кирип турары билдин-мес. Моон чере кичөөнүр артык эвес боор. Шаанда суботник-биле багай кудум-чулары айлап, кудуктар.

ны аштап, херимнери чугайлап, чаагайжыдыл-гыны органиастап, аал-ереге, органиастап бурзуу 5-тен 10 чедир быштарын олдуруп турган болжт. Ам ол чүгө утундугары?

Суму чагыргаа бок төгөр чедирин тускайлар турган. Өлгөн мал чедирин октар чедир база тускай турган. Ол эки улугер-кичектер ам утундугары, кадынган. Су-му чагырганы, кижн өмөд-гезн суурун санитарлык байлдын черле хайгаарып көрбөстөөн ол бек? Нитизи-биле суурун санитарлык байлады багай. Ажы-биле чугаалаарга, кижн бурзуу бодуноң кара туралында, ту-ралаан черинге-ле богуң төгөр апарган. Оң мурунда ындыг эвес турган, тускай айтык чедер богуң барып төгөр. Ол кышак Кунгуртуг ортумак шолоканында биолог башкылар бар. Экология дугайында бодалары канды-гыт? Мен болаарыма, уруг-ларга экологиянын эки сал-дарын чедирең чугула. «Бойду-с болган чачылдар — салгауыма» деп ке-жөөлөргөн арттирзе?

Радио, телөвидениеден, со-лундаран бистер экология дугайында лекция бөсөдө-ларин, докталдарын, шип-пирлерин эки дыйнан турар бис. Оларын күскөдүр улус бистер болжай бис. Бойду-стан бүгү чүвени чүгө алырын болуп, эгилерин болайып турган улең база турган. Төрөл чоңу, төрөн чери кижн бурзуынга эржим болган үнөлүг. «Кун уаынгы, кижн чегинге ынак дикжи-ле бол-гай. Шангыга 1996 чыл экология чылы болгай. Би-чанган бойду-с дугайында хүлөп алдынын турар док-таалдар кижиниң калкышы-тын экижидериче, бойду-с арыг-силеги тургууларыне и-ланган. Чоокта чаа-ла Кы-зылмыас арыг-силеги, чүгөр хоорай турду, ам канчан баргааны эскерип-ле тур боор силер. Бок төгөр черлерге чытгы өмнч — хлорну чы-гыч каар база чунар-бачжы-

нар үргүлч доктаамал ажыдап турду, а амгы үеде ол бүгү кайда боор, найы-сыздыгысты бок-кузурүм тудуп чий берген, сады-най-маа кылган, өркен-дүшкөн кижилер бок-сүрөөн кайы хамаанчок, туралаан-кай черлерине шывадалат-дар. Хоорайны хой кагт ба-жынарнын арты-шты, подвалдар, кршыа адаа шу-ту кирлеткен. Ол хамык хирден ызы-бүрү аарылар тыштын турар. Чайн парк-ка чедө бөргө база ылдыг. Биза-мында бок, жыштар, чодураа кам чогу-биле кы-ылган.

Бисте санитар-эпидемия-логоту станция ындыг ажыл-дарын шугт чорутпайн ту-рары ол бек? Хоорай чагы-ргаа арыг-силеги салгайып турар кижилерин тормаар, нөгөр ужурулг. Хир-чамыг, аарылар тывалыдып болу-дег черлерин дезинфекция-лайн турары коргунуч.

Шанга бо ажилдар чорут-туруп турду. Массалыг и-формация чедириниң ке-дө кылдыр албан черлериниң арыг-шөвөр салгырынын дугайында ажылы ам чүгө чогул? Херек кырында көр-үндүлүг турган, тайлыбар ажылы чорудары бөрө эвес. Бок хирдин черлер ба-зы саңайды. Телөвидение ажылдакчыларын суг ол хире чепектин улус чуңу-даа көргүдү, кандыг-даа ажил-ды, сурталды чорудуп бо-лду.

Чараш бойду-с, чурмалыг хоорай, суурларынсты аян-шыч киярөди, чурттап тур-лар дөвисекэриности арыс-силеги кылдыр арттыртып, бок хирден аргаалаы. Бистер, кунгуртугжулар, төрөн суу-рувус чаагайжыдып, бок-чамык аштан, арылган, Те-р-Хөл кожуунун тургусу-рунандан бээр 60 чыл оонга уктуштур арыг-силеги сууга дөш демисерип апар-бар.

Раиса ЧЫПСЫН. Кунгуртуг суур.

Көжүп келгеннерге — бүгү талалыг деткимче

Тыва Республиканың көш-кен чон биле ажилдаар ал-бан чери 1995 чылдын май-да турустунган. Көшкен чон-биле ажилдаар федералдык програманын ай-тышыкынын өзугаар кө-жүп келген хамаатарларын социал камгаланын тала-зы-биле турустуңуп келген айтырларынын оларын сөтканын хомулатайын энче чөптү-биле шиптирлээрни кол соруда болур. Бистин республикала бо турустун-ган чаа албан черинин дар-газы Владимир Салаевич Дандарга уккуражып, «Шы-нын» номчукуларынга бо албан черинин ажык-дула-зы сонургаалып, чугаалап бөрүн диледим.

Бистин бо албан чери турустуңган бээр чаа-ла чыл чедип турар. Ол ара-зында дыкка хой кижиле-биле уккуражып четкини-тивис. Бистин ажилымын кол-ла сорудаама — Россия Федерациянын составында турар субъектилерден база моон мурунда ССР-эин составына турган рес-публикалардан албадал-биле көжүп келген хамаатарлар-ын хүлөп алыр. Ол хүлөп алырда, энче кол ийн чыл-даанын тодаларын көөр апар. Бирөөдө, дыл тала-зы-биле болган национал ай-тыш талазы-биле кыла-галдыкна таварышканыла, ийне, дайын болган на-ционал көрүлөөлөр бооп ту-рар чөлдөдөн келгенге. У-чүнше ийн чылдаанын тала-зы-биле тайланыны Р-Ф-тин көшкен чон-биле ажилдаар саямасында док-таалды алтып турар. В ийн чыл-даанын кайы-бирөөн турда, көжүп келгеннерин хүлөп алыр.

Келген хамаатарлар-биле эңтиг чөптүг чугаанын кы-лды туругаш, акша ажылдап алыр дөш келген бе азы тө-рөдөн келген бе — шүптү-дүз тодаларды. Оон соонна, албадал-биле көшкөн деп статусу бээр. Кавказтан чыккан келген кижилерни көмүрүнүн айнык чок чо-рүк органы кынаар. Алба-дал-биле көшкөн кижилер, албадал-биле өг-бөдөл-биле келген алаар чанмыс киж-лерин шугт-ла албадал-биле

1995 чылда база 1996 чылдын бирги кварталында ТР-нин көшкен чон-биле ажилдаар албан черинге ал-бадал-биле көшкөн 58 ха-маатарлы айтыртып тургузуп кирген. Ону тодаларгайап көргө мыйдыг: Чечен Рес-публикадан 3, Сахалиндан 4, Азербайжандан 6, Абха-зиядан 8, Кавказстандан 13, Таджикистандан 12, Узбекис-таннан 7. Бо улус шүптү ал-бадал-биле көшкен деп ста-тусу алган оларын 8-зи кезеге, 50-и Кызылга чурт-тарга эртей алганар. Олар-дын 5-и дөддө өрөңки, 19-у тускай ортумак эрөмшиг. Шүптү ажылаа тургустун-ган.

Р-Ф-тин Чаага албадал-биле көшкен кижилерге дуза-ларын-биле Тывага 10 млн. 750 муң рублди берген. Бо чылдын бирги кварталында 30 млн. рублди шилчэт-кен. Ол ажилдар-биле бир кижиге бажын септен аары-биле 6 млн. рублди дуза-ламчы кылдыр (үр хуусаа-лыг, хуу чок, эгидилген) чөлт берген. 1706 муң рубл-ди 12 хамаатарларга дуза-ламчы кылдыр берген.

ТР-нин көшкен чон-биле ажилдаар албан чери дай-ныч хамаатарлар-биле док-таалдыкна чурттуп турган. 1995 чылда бистин рес-публиканын дөвисекэриште даптыкыдан келген 37 ки-зилде ажилдап келген. Оларын 23-у Турцияда келген башкылар, Моолда 8, Кыргызстан 2 тускай арте-милдер Чазактын илэ-биле чагартылып келген хамаа-тарды бооп турар. Бистин чуртувустун ук-кудыныла болуп турар дайынардан дескөн кечерилер, моон му-рунда ССР-эин составына турган эгиделденкен рес-публикаларга чурттап тур-ган ову дымдык хамааты-лар дыл талаш-биле бээр национал кылагалдыкка тагарыл турары таварыл-ган эс. албадал-биле көшкен кижилерге материалдык мөададыг деткимчени көр-гүдөн бистин хүлөөлөвис болур уккуралг.

Сергей ХЕРТЕК.

«САЙЛЫК» ЧАА ТУРГУСТУНГАН

Чоокта чаа Чеди-Хөл ко-жуунун «Сайлык» коллек-тивин көдөз ажыл-агый калкыжымыныла брига-дыр зоотехник Борис Донга-евич Веган-Хуурак-биле ук-куражып, нитиниң малы канчаар кыш ашканга, ам кандан соруталар тургус-туруп турарин сонургап айткандар.

— Ажил-агый чаа тургус-туңга болган бир коланда 286 баш шээр мал, 37 баш бола мал бар. Хойну Вален-тина Туматовна Донгак «Ка-ра-Хая» деп черге кышта-кан. Ол нитин-биле 268 хураганын менди кам-галап алган, азы чус башка оонаштыр 83 баш болганы

ол. Бо дээрге, кожуунда чүгээр эки көргүзүг болган. 12 хой ара салган.

Бола малды анык малчын Мерген Дандар-оол каларын турар. Ам бо хууналар 12 рашкап, нитиниң малы канчаар кыш ашканга, ам кандан соруталар тургус-туруп турарин сонургап айткандар.

— Ажил-агый чаа тургус-туңга болган бир коланда 286 баш шээр мал, 37 баш бола мал бар. Хойну Вален-тина Туматовна Донгак «Ка-ра-Хая» деп черге кышта-кан. Ол нитин-биле 268 хураганын менди кам-галап алган, азы чус башка оонаштыр 83 баш болганы

тер ам-даа немежип, чайгы үеде султ саалдык көвүдөр ужурулг. Бичан сүттен өзөөш-биле-даа бол, орду-лаз кирип алырын болап турарын зоотехник чуга-алар болду.

— Ам удавас хоюус Олеш-Шолде чайлагыс ке-жөөр. Бичан ажил-агынын 27 ажилчыларын хол хачы-зы-биле кыргызданы чорудар.

— Аш-чөм-биле чеже-даа хандыртыр турар болуусуна, ашка-төгериң дөмөй-ле херек апар чүд-үр ийн деп, зоотехник чугаалап болду.

Көгөр-оол ООРЖАК.

ЧИҢГЕ-ТАРААМ

Шанчын, Чаа-Хөл миң-чаар чурттап, ам сөзөн хар чыгай бердим. Шаанда арат-тарын кол-ла тарың тараа-зы — чинге-тараа чүвө. Оон сорту бир агы. Чөм удуур кара тараа. Хоор тараа база мынды. Амгы ышакш кыстыккан эвес, База-ла че-кин кара тараа ышакш, чаа-гайг ажык, борбак болгаш удулг. Шанга арылган каан чымдыра көргөс, алдын ыш-каш, хунге чайнап чыдар. Бичангы ол тыва тараала-нын сорту чиде бергени хо-муданчыл.

Бо үеде чинге-тарааны элөөн эбеди тарың, совхоз-тар алып-чөмгө хөгөлөй бер-ген өрөгүмү. Чинге-тараа нын чиринге чедирип алы-ры ыныг-ла нарын эвес болжт. Бо шагын анык-өскө-скини ону өргөткөп, берге деп соора билит турар. Кы-зыл-тасты хөбөкө черипип аарындам оравөк чиник.

Чөмиг шынары кайтамчык. Кижиге херек бүгү-лө вита-минер, будумеллер ында бар деп болаар мен. Хой ка-ларын үеде шаагак дол-бас тарааны чип арга, хун-зедир аштавас чүвө болбас

ийикпе! Кол-ла чүвө чинге-тара-нын ажаап, өстүрүп алыр. Шаанда араттар бодунга четир хире чери баштай албан сугтары алыр чор-дулар. Сугтат чок черге та-раа тарайып турган дөриң ол. Хоран аякш чылап бөргөс, азы бөн ийик төң-чүзүндө, алды өрөгөн өгө-дөн чери айдарын, үре-синин чажар.

Тараанын үнүжүн, черин шыңы барымдаалап турган, чайын бир сугтарар. Шын ажаала кылдырга эес чүс-түт кара таранын омыкын болон курлак ажил турар чордан. Амгы шагын чин-ге-тараанын бактавас мен. Бичаала-даа четче бышпас боор чорду. Думчуг талазы четип турга, өскө кезек кө-көөр хөвөө артар. Кудуруу көвөй дөңсөн ол.

Болап орамынга, тарыла-нын хонук-хуусаанын ме-ханазаторлар, агрономнар чапты турлар боор. Орайга тыл жакып аян. Чинге-тараа чылгыга ынак үнүш. Кара шалыга бөзин шыдашпас, дордан-ла черге баар. Сов-хозтарын көрүп чоруурга

Арачтор МОНГУШ. Шаңгы суур. Кун-ажыл-дык хоочуу.

чөдөн бөзин төдөр акшавыс агар саңда чок.

Кооперативтин өзөш-биче-лаа болза чылгызын, инээң Вичаала Садал өңүд ишти Белкыма-биле өлчөмөдөй кыш айдрыдылар. Чыгыс-лаа мал бажы хоравады. Харың

ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛА

Тыва чоңунг шаг-өргөүзүн-дөн санып чоран чаагай чаңчыды болдуң төрөн камгалаар талаш-биле салгал кандыгырт арттыртып тур-ганы өрөгүмү. Сөөлү үеде өр-өгө-техниканын сайыра-нында кижилерин сайы-ралы болган оон бо үеде чурттарынын өргөкөк чү-гү-лө чүдүлери бойдустан тып ал турары билдингир. Мурунда бистин Тываанын бүгү тайгаларын болган мын-дан шың эвес ажылап тур-ганы карракка көсүк. Чинжэ, Эриңи кожуунун Нарын хемини бажыга алдын ка-зы турган артелидин ажил-дында билдингир. Черин кайы хамаанчок аңарын каалкан, таптыг дескилөө-дө чер чок болуп турары хомулданч.

Амгы үеде бис, чаш акит-төлдүстү төрөн бойдууң камгалаар талазы-биле эко-логоту кижиниң ажалын кыдыс болуусуна, нуртал-ганыс кончүг бете байлаа көзү болур. Чинжэ дээр, «Кымал дөңгөр, анал-тыттын колбан болжай. Ховар үнүштер болган дриг ам-тынарнын төңүп чедириниң кырында кээрге эрдемденер тодараткаш, номну үндүргөн.

Бистин Тыва Россаның чамдык черлеринге бодаларга, бойду-с талазы-биле элөөн шөвөр, арыг болуп турар болжай. Амгыаштаган эгө-дөл чон төрөн чуртун, оон байлаан камгалаар тала-зы-биле шимчегин бола, бой-ду-стун ызы-бүрү халавыс бис-ти берелеттес ужурулг.

Сөөлү үеде көдөз суурлар чанымда хем кыдыс аргала-дан чон оор өзү-биле ышк кезип турары хараданчыг. Шын дүрүм-биле алыр бол-за, хем кыдынганды 500 метр ырак черге ышк кезер бол-жай алдыра чүгө кургай берген кыстарын чөптө-үрел өзүлөө алыр ужурулг. Тыва чоңунг шаг-шаанал тура санып чоран, чө-чуртунга чүдүл чоран чак-чылары утундугарын бар чылдары хомуданчыг.

Келир үеңи анык салга-дынга бойду-с табыл турар чүдүлери шын тайлыбырлап берип турар болуусуна, кайы хамаанчок арга-аныс, хову-лаа өттенмес. Чинжэ дээр, Эриңи кожуунун Нарын сурунун үстүне хем кыдыгынын ызыңи оор өзү-биле кескинен сугуң эриңи тулуп бээр дамылар чопулаң. Нарын хем чыл-дан-чылче эриңи чире шаап

запы каттылар.

Хову-трактор бригаданын төвү Кара-Чыраала чу-нар-байынын азыгалга кырылыс. Ам удавас Ча-турп турлар. Сакманчылар рныныг-Арт Бетиле улук Талар Кызыл, Людмила Хер-оук аксынга столоваиян тек малчынарга боттуг а-жыдар бис. Апаа тыва че-м-нөрдүн дөңкөңү салдып, чо-румаларга бараалгалар бис. Ажыдывас шуудал, аштыг-тенектес, акша-төгериңтиг коо-ператив апар бис.

База-оол БЭРБЭ. «Штин-Хем» кооперати-тин удурукчуу.

СОЦИАЛ БАШКЫЛАРНЫҢ УЛУУ

Чалааның 2 дугаар шко-лазында сестиял башкылар хоорайнын Ленин Малчын, Сүвөөс, Надя Рүшөва ку-думчуларын чурттакчы-ларнын ортузунга кижн-астиле ажилдарын чорудуп келген Биза ажилдап ту-рар социал башкыларын удуртукчуу Р. М. Ки-чен. Кудумчулар азы-биле олоо кижиниңиле, корум-чавум болгаш тыва чаагай чачыллар-биле холбашкан хай ажилдарын чорудуп ту-рар.

Микроайонда 2290 ажит кижн чурттап турар болган-да 630 хире өрөңкини бар. Олар шүптү школага кара туттуңган. Оон кыны, 70 хире ажил чок кичкөөр бар. Эрткен чылдын «Сут байыр-далы» база «Арагалааш-

кына уругларын бодалар-ды» деп чогадынгы би-рөөн. Анаа II классын өрөңкиниң Эльвара Куу-думчуларын чурттакчы-ларнын ортузунга кижн-астиле ажилдарын чорудуп келген Биза ажилдап ту-рар социал башкыларын удуртукчуу Р. М. Ки-чен. Кудумчулар азы-биле олоо кижиниңиле, корум-чавум болгаш тыва чаагай чачыллар-биле холбашкан хай ажилдарын чорудуп ту-рар.

Шаалы МОНГУШ. Өрөгиде кылдынгы ажыдакчысы.

ШУУДАЙ БЕРДИ

Совхозууусту аде органиаст-тан, түс-түс кооперативтер чарылап, ялар-лаа бердө-дөсөс. Хары-лаа маалыкка-мал немецип, деминг ажил-дан түр бис. Ашка-төгериң тывалыс — оозу кончү-лүр, Кооператив кижнүшүр, дарга-бонкамында өгөдөш, малчы чок бис. Амдымында

Шандаң бээр тывалар че-рин аажок камнаар турганын ачам Март-оол Кыргызсиян чугаалап орав чүвө. Эйлиг-Хем, Ортаа-Хем мычаар та-рыла шөлдери бар-даа бол-за, ылдыг-ла дегем эвес, хо-рум-дамы аажок. Көрүп чо-руурга шаанда араттарың тараа тарын чораның удууң, кеңиң черлери хөмөр, бу-галар арктирлерин чогуула-ам-лаа чыгылаар. Оон ал-ган көөргө, араттарын суг-тат чок черлерге тараа тар-айы чоранын илен. Была-ла суксуу-сугтат херек бол-жай.

Бо чылын Президентвиис III Д. Ооржактын баштааны ТР-нин Чаагайн шиптир-леп өзүлөр чакык тарылааны чүгөл сугтаттыг болган өл-жү хой дүйөр черлери че-рүдүп түр бис. Удуг-Хем ко-жуунда нитин биле өзөрбө-айды муң ажит тектар та-

УРУГЛАРГА ӨӨРЕДИГЛИГ

Амдыралт айы-биле башкылап аялдапкан дээ чорур болузма, алс артемид болган литература башкылап болган школа амадыралын, ылангы дил амадыралыраа чаа солун чүү барын чечен чогаалдар номнарын уругулу сонурган чорур мен. Бичангаш бо чүүге тыва литература бичи уругуларга чечен чогаалдар номнарын дугайында бодумун бодаларымны илерденилдим.

Шагна тура тыва литература бичи уругуларга бичитилип, чарыкче үнү бөлүп билдинер болган. Ол дугайында тыл болган литература башкылар, алаидер уруглар боттары-даа чугаалар, комудал келген. Анча хамарышкын чүүлдер сонунуна ула-ларга үнү-дө-дө турган. Бистин тыва чогаалчылары барк шупту уду уругуларга чогаалдар бичилер, оларын чамдымын ажилында, чогаалчы ажилында өгөздө уругуларга чөчө чуралар, шупдуктер чөчөк санын чогаалдары бичи хурун, соода уругуларга чогаалдар бичилер шупт

наап, чүгө улуг улустарга чогаал бичири ачаар, ылдара үнү ий-чаныс чогаалдары санааска. Бир эвес уругуларга эзулуг чогаал бичири чорур чогаалчыларын санаар болза, оларын саны чаныс болза салааларын санына көндүс. Ол дээр-ге, Кечил-оол Эвер-оол, Кара-Көскө Чооду, Көк-оол Ча-мыян сулгар дээш каш-ла борбак чогаалчылар-дыр. Сөөлүг үлө оларга Александр Шоюн, Сайлыкмаа Кому, Бижек Кому, Шангы-оол Суванни каткымын кезин. Чаа авторлары хөй кезин шупдуктер бичири турар, а проза жанрына соолурлар алып алаанын автор элөөн челишкын ажилан келген. Чо-гуу-на проза жанрына уруг-ларга чогаалдар дыка эвөөш болбай, бир эвес бар-ла бол-за, коммунист партия тур-лап калды колду бичиттин-ген болган хостуг амгы үе-нин уруг-ларына уткузы арай-ла таарышпас хевирлиг апарган.

Ам мен бичи уругуларга ийи номну үндүрү чегитин-кен Шангы-оол Суваннин номнарына доктааскы-дыр мен. Бо автор чогаал бичи-

риден аңгыда, яны-бүрү темаларга чүүлдерин, очерк-терин, чурмалдарын бичири турган журналист деп баа билир бис. Сөөлүг чылдарда харын оң чүүлдер солуннар арынгын эвөөш кестүр апар-ды. Оң журналист ажилын-га дегбейн, чогаалчы чор-рууну дугайында бичилер. Солуннарга, «Улуг-Хем» аль-манагына бозин чогаалдар-ын Ш. Суван эвөөш парла-дыр кизи деп эскерим, а парлакчан чогаалдарын пом-чуурга, солуну аажок боор. Чинээлээр «Тыва ийи-жы-ктары» солунга парлактын-ган «Хооруг» деп чечен чу-гаалык дыка солун, уткузы кижинин сепкил-хонуну дээш бээр болду. Оң баш-тогы ному «Хүн-Херелден аалчылар» деп ат-биле үс-кө. Ыла «Чага» деп кыс-ка токуу помчукчуларын сонургалын аажок хайыш-дырган, ада-иезинге бичи-линде-ле калдыкчан бичи оол Булаттын салым-чолу оларын сепкил-хонуну ды-ка дүвүрктен. Ону пом-чап, чамкы кижилер ты-далар ажы-төлүн каргас улус, тоокула тын эвес бичиттин-ген деп, авторну амдырал-

га дүүшес түвө бижээн огу буруудар хонуну чүүлдерин солуннарга үндүргүл-дир-ла. Бир эвес бузур-вес кизи бар болза, өскүс-тер бакчыларын бары кор-зунер. Ш. Суваннын «Ча-гаа» деп токууу тыва лите-ратурада шору болушкуну болган дээрини оу Эрин ко-жууну Мөрөн сурууну үлүсү театры сценажын тургускаш, тема талазы-биле чилиг шип тургускаш деп үнөлдө алганы херечи бол-ган.

Шангы-оол Суваннин ийи номунун адын «Тоо-лурттуг оол» дээр. Ону ав-тор огу Суван Максимге ту-раскааткан чору. Ыла то-гуу чечен чугаларын кол-лааны-биле бичири уругуларга бичиттинген өскө номнар-ын ылгады. Тогуу чечен чу-галарын уткузы озагай, ол-аржи номчун олурда, чечен чугаларда бичиттинген чүүлдер ыла-ла болуп тур-ган ылкы кылдыр кижиге сагындар. Кызыл хоорай-да кырк эвөөш Боом деп даг кырында шывэ орду бар деп дынамын мен, анча шаан-дагы тыва шериглерин по-куу-лаа турган чадавас.

«Кара-Башты» деп чечен чу-гаалын мадыры деп бичи-лоок Боом дагын кырынга мезээ одаан кайы-бир те-гуу магда кысып үндүрктен-да чадавас. «Калчан-Кара», «Мөңгө наамы» деп чечен чу-галарын номчун олур, ол чечен чугаларда болушкуну ар а сууг алаанда барган Чаа-Хел, Урбун, Карабей ыла-ла болуп турган деп кизи бузурвеч чыгыш апаар, сактырга бичири оолак Даш-Калчан-Каразын мушукаш, Карабейни кулу куштады-рып бадыканын, а Тооргуу деп кырап-чыламын-биле Суманнын мезээде ола-ламын алган. Чаа-Хел шип-назын өргүн көрүп наап, чу-галарын олурганым.

«Тоо турттуг оолду» пом-чаш автор тыва улустун дыгын, азын-чаныш, чачу-ларын багыт эвөш билер кизи деп эскердим. Ол чүүл илангы «Калчан-Кара» деп чечен чугадан илден чору. Аалга келген кизи өг-дө кижилер даштын кым келгенин билгиз дээш өкө-герөөн ытыкты чогаалчы-рыдан эгелдөө. Даштын ала-зы олгун амгы үнү алады-ры деп, чемелей бербей,

«Бичири кизи улуг улус чу-гаалына киргисе чор» деп тартып каары дээш ылкыш өскө-лаа чүүлдерден кочу. Бо-ла чечен чогаалдын мадыры амгык айт му-нуп өрөдип турарып тыва тоолдарын сес-доман, аргазын аяктып, дыка ча-раштыр турган.

Нома чечен чугалардан «Эзирек» деп чечен чугаан э-д-не сонургал номчулду. Оң кыска уткузы мындыг. Артыш деп бичири оол акыма-ныч өскө бергени эзиректи анай, хураган-биле калы азырап турар. Аал малы дээш эзиректи кижилер ич-нен каар. Эзиректи улгады өскөт, аргаачыне чорун баар. Артыш шору эр апаарга, ап-нап чораш, Эзиректи алып кааш, ону кулаанын ичинде танып каар. Бо чечен чуга-да кизи-биле боистуну ара-зылап барын харылааны дүр илереткен. Черле Ш. Су-ваннин бижээн чогаалары-нда ун хон илден чорду.

Анык-өскөнни тыва чо-пун чачылдарына, улустун аас чогаалына, национал культуразына, төгүүнүгө кижилди, өрөдип эгелдөө бо үлө Шангы-оол Суван-нын «Тоо турттуг оол» деп номунда ылкыш тогуу чечен чугалар аяктыкты уругуларга өрөдигилг деп, болаар-дыр мен.

Алексадра МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

Бистин эргим дунмамы Валентина Монгушова болган оо өнүн эзи хүндүлүг күдөөн Алексей Васильев кайыма да июнь 22-де 50 харлаар. Олар бир кыстыч болган бир оолдун төлөптүг ала-нези. Уруу Вероника Ты-ваны күрүнө университетинин сөөлүг куруунада өрөнп, аваы ылкыш баккы болу, а огу Валера Кызылда поли-техниктиг лицейин сургуул, келер үеде техниктиг эвөш өрөдиге чөринче өрөнп кирериге белеткин турар. Дунмамы Валентина Монгушова ДАНЗЫН Шагаан-Арты хоорайны № 2 школаында күш-культура болган спорт башкы, күдөөн Василий Алексеевич ЧӨРЖЕЕ-ООП агроном эргемин болган үргүлүк келээ ажил-агыш шу-гумунга ажилдап келген. Ол амгы үеде Улуг-Хем кожуун-нун чыгырга дарганын орадакчымы, келээ ажил-агыш болган аш-чөм кидишини начальниги болуп ажилдап турар.

Ажил-ижинге бердинген, кызыкмак дунмаларымыска төрүт-түнгөн хүнү-биле ө-булене мурундан ииз байыры чедирип, быжык калкышылды болган ажил-ижинге улуг-улуг чедикширини күзөш, дараазында олуурлары бараалгаттымы.

Бежен арты ажы бастын, Бежен хөми эштин кештин, Бежен кыштын соогу күрдүн, Бежен чайга изирдинди, Кастыктарда өлө дүктөр, Хаая кестүп келгилээ бол, Алыс болуң беле хөвөр Анык сен, кырываан сен, Бежен харын бөдөнбө сен, Мерген угаан үеи ол, Чогаалкыч ажил-ижин Чогууна ам улам дендээр, Бүдүрөңи улуг үлөң Бүдүрөңи дигир аргар, Бөдүүн чоңун ону улам Мөңгөжилди, алдырлар, Ажил-ипчи ийи холдун Ам-лаа димың тулар болуң! Калкышылдык быжык боорун Катан-капал күзөң ор бис.

Акмыз Маалыр-оол Монгушович, чаавазы Вера Долганова болган оларын уругулары Айлана, Аяс, Айдын, Алк, кени Чоудара, огулуну огул бичири Батыр Дамынаар.

Каа-Хем кожуунун Суг-Бажы ассоциациясында хөй чылдарда мал ажилында ажилдап чорур ачавыс Мар-тай-оол Илеголова ХАЖЫКЫ июнь 24-де 55 харларын демделгешпаан, хүндүлүг дыштанылгаже үнө.

Бодун шип алган мергежилге шычы, бердинге кизи. Ачавыс чонунга буянын ажилы дээш күрүнөңи хөй санын шипал-макталын ал чоран. Боду бөдүүн, биче сепкилдиг, үнөн-кирген чонунга хүндүкелдиг. Ийи уруг-нун, дерт оолдун эргим илаа адаам, б чичи шаштын кы-ган-ачавы, уругуларынн авазынн бузурвеч чөлөңжиги. Бисти бот кырынга тургузуп, өстүрүп кижизиккеннге чо-гараларын чор бис.

Эргим хүндүлүг ачавыстың төрүттүнгөн хүнү таварыш-тыр узун назынын, аас-кемикти, быжык калкышылды, уругуларынн авазына оок-хөлүгү чурттан чорурун аңаа күзөң, дараазында олуурлары бараалгаттымы:

Бежен беш харлаан ачавыска, Аас-кемик, өөрүкүнү күзөңжиге, Ам-даа база берген бешти Ажыр башып, чоргар чорурун Иорээдинс.

Өнүн ишти Чымылдай Динмеева, уругулары Оксана, Амалия, ооллары Орман, Аяс, Мерген, Юра, күдөөн Григорий, кезээттери Алдына, Урана, уруг-ларынын уругулары Алена, Арсен, Артыш, Аржаана, Айдын, Айдис, төрөлдери.

01 дыңнадып тур

ЧАЙЫН ШАНААН СЕПТЕ...

Бистин дагдыг Тывавыстын апаар-бодуула каржи-лошкун болган чылдын каныс-лаа эргелдешке бөдүүн унэм-бүрү аажы-чаныры-биле кизи-лерини оок камгаланып кыл-дыр алобайшпаан, амды-ралдын база бир негелдеин бодун турар. Чүгө дээрге, чи-гир ногаан чай келдире, «кы-линде хир чок» аяс дээрлиг иизг хунер кижини ча-гар-лаа хөлөгөне дестаре бээр, а кыштын чыкылмаа соогууда хөмиг каа бөзүн дайтыгаа түрү албас кыл-дыр хөрип хол-бутту үнү-дер чыгар келдирн кизи бү-рү чыгып болбай.

А будау республикада чаныс бо чылдын беш айлар-ын шипине дурттага ба-жыныраак 269 өрт болган. Ол дээрге эрткен чылдан 23,4 хуу хөй болду, кижилерин өт-сөңгө, калкына база амы-тынына улуг айылыды болган эгитинмес когарал-дарын чедир турары дү-вүрктен.

Бичангаш олакта сезону тоңу турда, чурттагыч чон болган ажил-агыш объекти-лерин удурутка дарга-ла-ры бо чанын олакта пеккала-рын болган оң системала-рын аштан-арылган, капи-тал-сөптөгө кылып, дара-зында дүрүмерни сагыры чугула:

- пекканын өт салды аксыга, шаалга 50x70 см. дөрбөчтин чуга демп кагары албан;
- кышпаан үгөн коолай-нын узуну 50 см-ден чолдак болбас ужурулг;
- пекканы артык болган кылды ханалары бажын ха-назына 30 см-ден чок бол-басы ок;
- пекканы одаар аксы ханазыдан 1м. 30 см. ырак болур;
- хоолайын шипини ха-назында дөзүр мангазын арасы 38-40 см-ден биче-левес, бо дүрүмү сагы-ваанда бажынын кырыкы ханазы эвөөш, өрттөрүн чыл-дагааны ол.

Бо бугу дүрүмерни кылып азынган манва орус улустун «Чайын шаанаан септе, кы-жын терген бөтөк» деп үлө-гөр доман киирин каары ар-тык эвөс.

Силер бугүдөнин бажын багалына өрт айымын мындай чылдааса-биле баш буруугаар болдуруу чүгө силерни чоттарыларын эрес-көзө ботурларын ха-мааркы дээрин улгазынар-ны чытдымын.

Сергей НОГААН-ООЛ.
Күрүенин өртке уду ал-бан эргелдинин инженер-инспектору.

«ЧЕЛЭЭШТЕ»

Тываңды кыдыг-кызыгаар-ла турар булуңдарын бич-рээзи — Өвүр кожуунда ви-тязи-биле он ийи уруглар ал-бан черлери бар. ыла 700 хире чаштар хаара туттин-ган. Садиктер коллективри шупту боттарыга шиптир-лөөр ужурут аңгы-аңгыларын турар, Оларга Халгайтыш «Дамырак», «Хүнчүгөш», То-ралын «Херел», Сагынын «Чөлөөш», «Хүнчүгөш» бол-ган өскө-лаа. «Чөлөөш» бол-диктин ажилында дугайында уруглар албан черлерини методииз Людмила Ховалыг мыччаар демделди:

- Ыла чаштарын кизи-зидилгесин, оларын калдын камгалары, бугу талазы сайыралды ап, ө-бүлө-биле харылааы, уругуларын кел-дир үезинге орукту ажилда-рынга уду күнөшинин ажил-дап турар. Исси-сэд эр-гелекчи Светлана Сааа бо-дунун анык коллективни доктаамал быжылан турар. Мында эң кол чүүл башка-рыктын ажилдан үнер-клер чорун чок. Башкадыр Мари-

ана Кара-Сал, Нина, Ольга, Полина Ооржактар мергежи-лини айы-биле үш-бөш чыл иштинде шиптирлээр программаларын боттарына ап, ажилдап турарлар. Чи-жээ, Мариана Кара-Сал «Өг-белерини куша-ажылы — уругуларга», Нина Ооржак «Бойусу-биле кизи тулду» дээш оон-лаа өскө солун ажилдарын кылып турарлар. «Чөлөөш» аясы-сэд эстелиг-ти кижизиктирге уду кизи чөңгөйни салды, илаа тоол-зуг, эзулуг тыларынн өлгө-дөр чоран чүүлдерин уруг-ларга таарыштыр чогаалкы-чы, тыныгыр өзү-биле кыл-гылаан.

Бо аясы-сэд кожуун садик-теринн авазында чарлатып-кан «Кайгамкыгыр тоолду» саник конкурстун бирги ийги чалаларына тилдеки болуулаан. Оң левсээрине-де кылдыган яны-бүрү дүр-үзүл оңа чараш коршуту, шынал-ла, тоолзуг оран. Ду-залал ажил-агышты хамаа-рыштыр шөрө малдыг, хава-нын-лаа. Ону мөө сонгаар-дыан улам көржүдүп, сайыра-дыр планнан турарлар.

Амрык ТУЛУШ,
Өвүр кожуун.

Ылангы оок дүңгөре олакта аялал килдерини соокап камгаланып бир эргим болуп, баккы-болганга пекканы олаар, чурттаары-га таарымчалыг байламы тургузарына аяктыкты.

Ыла-ла-ла республикага олакта севадунуң үезинде чурттагыч чоңуп баккы-багдалыга пекканын шипи аясы тургузулуп база олакта үезинде өртке уду дүрү-мерни хамыканын түвө-динде дыка хөй өрттөр бол-уп улуг-улуг когараларын чонга чедирн келген.

Олакта сезону төңү тур-да, өртке уду шашыгы ай үезинде келер кышкы чедир үезинде берип каан негелде бажиктерни күзөдери-биле Кызыл хоорайнын болган кожуун, суурларын чурт-талга бакчыларын, бугу-ле четтестерин элип чазар адыр кылдыр база катар сагыны-птыр хыналдыны кылган. Түн нелинде чамык чурттага ба-жынырады өртке уду дүрү-мерни бодуу биле хамыкты-нып, пеккалары чарык тиг-ли, ил үвөр хоолайлары түвүк, кара хөк, аштаттынып чугаалыттымаан, олаар ак-сынын мурунунда калбас чу-га демптер кытынып бол-ду турар. «Мындай четтес-терин чүгө элип албас си-лер, акша-чалыныр казын, тоопаар бис» деп сагыш-шупту болган өрттөрүнн са-гыныга дөңгөп, бо чылдаганга кыу-ху-биле санаарга. 18,9 оду болганын, азы өрттөр боду турганын көргүзүп ту-рар. Чүгө дээрге илгир өр-төр өрбиде олаарына чок чоруктуу сооп даңгы ийги чөпө болуп турары чурт-галык чонун болган үндү-ргүкү заргаларын ээ-харкы салга югун көргүзүп олакта системаларыне сагыш сал-гыш турарын бадыккап ту-рар.

Олакта сезону өңөлдү бөрү-гө, чурттагыч чонун бак-жык-багдалыга өрт үнөмөш

ДУЗАЛАН КӨРҮНЕР

Суг-Хөл кожуунун Суг-Аком Култура бакчынын ажилчылары даанган ажилына ээ-харысалга-ны көргүзүп, чоңуну кул-тура бакчынын туткалган турдул дыштанылгазын шипи организастап, яны-бүрү темалыг кезээлери, ужу-ражыларын, мөөрейлер-ни эртирип турар. Чаа чылдын эгезинде эгелеп култура олаанга солун чүүлээр, Таңды-Тыва Рес-публиканын 75 чыл оюнга тураскааткан 60—70 чыл-дарын ырларына, ортумак школанын өөрникчилери-нин авазына «Ханнаарак», чайы үлө келер хөптөгө «Моя-96», «Күдөөлөрүн эреспейлер», кузэттерин жаз-жалылар, култура ажил-дакчыларынн авазына «Дуктуранын тергин ор-ганизатону» деп мөөрейлер дээш оон-лаа өскө оюн-тол-лааны организастап келген болган турар-ла. Бо-ла бугу ажилдары ээтиртерине ме-тодистер Альбет Сандюев, Монгуш, Татьяна Херелова Монгуш улуг улуг-хузуун кирип турары мактаска-

чыг.

Ажылымыста эки чүүлдер-биле чергелештир четтестер-нин, моондактарын хөй болганы хомудангыч. Кул-тура бакчынын туткалган турар эвөөн каш он чылдар өрткөр. Ол эргижирт ирөөн, ишти тар, үени негелдесин-ге канчал-даа дүүшес апар-ган. Оң ийи стол-сандай-лар, дериг-херекселдер база сандараан. Байлалысты экижилин бөзүрүн талазын чыгырынык, култура кил-динге, ТР-тин Култура, кино болган туризм амын-зынга өскө-лаа катар тур-гускаш бис. Оң кандыг-лаа туңкул үнөмө.

Чык кыска болгай, кончуп сооктар билдиртпей челип келир. Келир кыштын бегин-де Култура бакчынын олакта четкини септен ал-бас болузууса, ам база-ла донар бис. Чылдын на кыш-кы үлө демп-хумунап 4 тонна сугун хол-биле дакып турган, олакта четкини шипчедир-дир бис. Ындыг турбуже, демей-ле чылыг болбас-тыр.

Тамара ООРЖАК,
Култура бакчынын эргелекчи.

ЧАРЛАЛДАР

«Суг-Хөл» сокутуң дирекциясы, профвилел комитет, Кара-Чыраа соку чыгырына 1996 чылдын июнь 28-те 10 шактан эгелеп «Начинярыны алдары» спорту байырла-ды мал кыштыгашканын база чаксы хову ажилы-ның доозуганы-биле организастап өрттирер.

ПРОГРАММАЗЫ

1. Ажил-агынын чартык чыл түңгөлдери-биле байырлыг хурал.
2. Келээ ажил-ипчилерге концерт.
3. Тыва хурш.
4. Челер, маңаар, улуг, биче аъттарын чаржы.

ШАНАЛДАРЫ

1. Бүдүрүлгенин муракчыларына: Эвер-чүгенин аъттар, курорт, санаторий, профилакторий-лерге халас лутекалар, эрткин белектер.
2. Спортчу маргылаанын тергинерине: «Начинярыны алдары» дээш эдериңи шипал-биле ку-бок база ачыл шипалары.

Бистин байырлашымыска республиканын хоочун болган шыырак мөөрейин, чүгүрү аъттарын ээлериңи база ча-зедиг аалчылары чалал тур бис.

Оргкомитет.

ДЫНАДЫГ

Өвүр кожуунун Солчур ортумак школынын 1976 чыл-да доозучуларын 1996 чылдын июль 12-де 10 шактыно-лөвөс чанына чылдарын дыңалып тур. Башкыларымыс-ты, калы өрөнп чоран эш-өрүүстү келрине база ча-ладымыс.

Оргкомитет.

Даштыкыда

болуушкуннар, фактылар

ЭИФЕЛЬ КӨВҮРҮН ЧААРТКАН

ХАНОВ. (РосИТА—СЧТА-дин делегейге сураглы ий-жене Эйфельдин үзүртүл-гө байр били 1889 чылдан 1902 чылда чыгып туруп кез-кач «Лондон» көвүрүгүнн агаанга 80 чөл үчүн ачыл-гүт хос черин ачкан иже-көрдөр чыгарып кылаан. С көвүрүгүн Согну Вьетнам-тын эң улуг хөми кезил-

ту өскөнилдеринн илере-ди «Лондон» көвүрүгүнн төгүлүгү салым-чолу бады-каан Вьетнамдын Чазаа он аажы чылдар тургузууда я-йына улуг хөмигеле тур-жугу келгенинн түңгөлдөгү көвүрүгүнн солгон кызыл-та элги-хөригилер тывал-байн келген 1972 чылда Ам-ериканын ужа-чүүлү Ханой-нун массалык-биле бомбалаан соода көвүрүгүнн даамыл, туттуруп турган кол кон-струкциялары ургөзөшкни-ге таварышкан. Тудугчулар оларынн орунуга тур каа-турар хос «өрдөни кылып каан. Олар чүгө 5—7 чыл тургузууда туруп шылаар күрчүгү Ыла-ла-ла олар мынчага дээр элел далаары калган ажилдар үзүн эр-ткөн хөмигеле-ле чонга ба-рунча бол келген. Он чыл мурунча-ла бо көвүрүгүнн автоматшаналар чорбайт берген. Ам олап чүгө демп-оруктар эртин турар.

Чангыс чөргө мөөнөл-ген бок болган бузувудар аразыннан кижинин ийи сала-зынын кескиндилерин тып алган, район полиция-зынга апарып дужаанка-нар. Криминалисттер «элди-ти тышты» кичөөнөйлиг шипчилеп көргөш. Ол бак-жыкта өлдүрүкү чорук бол-ган-ды деп караваан, кизи-нин өскө артык мага-болуп дилеп эгелдөөн. Кичөөн-гөйлиг дилээкчилер кан-дыг-лаа түңгөл бөрбөш. Он соонда салаалар кескиндиле-рин дактилоскоптүг экспере-тизаже чоруткан. Ол экспере-теринн картокамында шак ылдыг салаалар кеш-теринин истери чок болган. Ыла-ла-ла олар ул салаал-лар кескиндилери бок ара-зына чөрби чыл хире үеде

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Өвүр кожуунда Дус-Даг киживисти сөөлүг орукте суурунуң участкак эмелдеш-үлөшн бистин аажы-шүжүк иш-чоравн Севозн Доржучевин өстүсөкө, Кызылда, Чөл-Дагба аар арааш анык на-Халтен, Тес-Хөмлен, Капа-зында, адык өрмөчкөй-тайтылп келген төрөлдери-ден, ылак айты-толү болган виске, ачы-дуазаны көргүзүп доргү-төрөлдөрдөн чар-лоткаан бугу чоңууска өөрүп дөп чоруктан.

Биске ылак огулус, акы-луну дамычшыт илеретти-дөөсн, ачавыс болур эргим.

Төрөлдөрилел.

Олаар чүүл сайгары талазы-биле республика конторы Мөшүн Тейта кожуунуң олаар чүүл складынн эргелек-чиң чоран

Май-оол Чыныс-Каракоч
КҮҮЛАРЫН

Ур эвес араанынын соода мөөңүн дыңаттышпаан, оон өт-бөдөмүн төрөлдөриңге чок кижилеринге ханы ка-жымдады илдергилер тур.

Кызыл хоорай. Красноармейская 100. индекс 667000.

Тургузуучулары: ГИЛА РЕХОВИЧКАЯНЫ ДАНЗИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА СОЛ ГАН СОЛУННУН КОЛ-ЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЈАНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базар (кол редак-торунн орадакчысы) А. Б. Монгуш, А. О. Оксер (ха-рымсагалды секретары) М. М. Саяа (кол редакторунн орадакчысы) И. С. Эрөөн

РЕДАКЦИЈАНЫН ТЕЛ-ФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34 кезин кижилер хүндө алдыр чөр — 3-44-26 кол редакторунн орадакчылары — 3-44-17; 3-43-91; карымысалды секретары — 3-44-92, орадакчы-лары — 3-45-93.

КИЛИСТЕР: аятыла амыралары — 3-34-19; 3-34-98 айдир — 3-34-49; 3-36-63; келээ чыкыл-агыш — 3-36-82; култура өрөңдөле болган чогаал — 3-39-15; мезээле олаач сиңи — 3-37-11; очула — 3-34-39; 3-34-93; ча-га — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүчүлөр — 6-41-41; солук келбейти баргаал — 3-57-92; 3-14-91; окугалдары — 3-41-16; чарлаалар кылдээ — 3-34-57.

Солун Россия Федерациянын Парвала болган мас-салы информаций ченектеринин талазы-биле хөй-бөш «Жулагымын» чагылаанын контрол азырап бүртеке алынып Тыва дөңсөзүг эргелекчезе бүтүрктеттинген.

«Тыва» орадакчының дугайы — 100007

«Тыва» орадакчының агитацияларын авторларынын эвөөлөрү редакциянын туңгуч-биле дүңгөй-бүрү олуур Айыттыгына саныры болган өскө-лаа фактылары, аялалымылары дээш авторлар боттары харысалалыгы.

Тыва Республикамын Пар-вала болган информаций талазы-биле Күрүн комитети-нин шипорайына: Кы-зыл, Шөгүнөл болган Красноярск куумчузуг, ба-жыны № 1.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363906, корр. сч. 700161629, МФО 49304729, ИНН — 1701008465